

DAMIR SALOPEK
Filozofski fakultet,
Zagreb, Đure Salaja 3

UDK 003.035:807.5—31:886.1/2

TRANSKRIPCIJA GRČKIH IMENA U NOVIJOJ HRVATSKOJ PRIJEVODNOJ KNJIŽEVNOSTI

A p s t r a k t: U transkripciji i adaptaciji grčkih imena vlada još uvijek velika neujednačenost i šarolikost. U prvom dijelu članka problem je u svojim osnovnim karakteristikama predočen općenito. U drugom se dijelu o transkripciji i adaptaciji govori posebno s aspekata dijalektalnih razlika u grčkom jeziku, raznolikosti tradicije tekstova koji služe kao predlošci prevodiocima te posredništva putem latinskog jezika.

Postojeće stanje u transkripciji grčkih imena (antroponima, toponima, ojkonima, etnika, naslova raznih pisanih djela itd.) ukazuje na niz još uvijek otvorenih problema. S jedne strane propisana pravopisna norma donosi samo ograničen broj primjera, a s druge strane svakodnevna jezična praksa, bilo iz neznanja bilo iz nepoštivanja norme, postupa često nedosljedno i „krivo“. Naime, ovo „krivo“ rečeno je dosta uvjetno jer se gotovo svaki oblik transkripcije može na neki način braniti zato što ima veliki broj iznimaka u okviru normiranog sistema, a tamo gdje pravopisni opis ne postoji, svaki je oblik pravilo samo za sebe. Pri razmatranju ovih problema nemoguće je zaobići tradiciju — tj. korpus tekstova u kojima se transkribirana imena pojavljuju. U hrvatskoj prijevodnoj književnosti granično razdoblje ispitivanja seže otprilike stotinjak godina unatrag, i to iz dva razloga. Jedan je formiranje našeg suvremenog jezičnog standarda, a drugi je pojavljivanje prijevoda koje sa stanovišta teorije prevođenja možemo smatrati suvremenim.

U tom relativno dugom periodu u transkripciji grčkih imena nije postojala čvrsta koncepcija ni u dijakronijskom ni u sinkronijskom smislu. Različita transkripcijska rješenja javljaju se kod dva autora iz istog vremena, kod dva autora iz različitih vremena, kod jednog autora iz različitih vremena, kod jednog autora u dva djela iz istog vremena pa čak i kod jednog autora u istom prijevodu. Dublete postoje i na fonološkoj i na morfološkoj razini. Na fonološkoj razini one su uvjetovane prije svega time što smo grčka imena većinom preuzimali posredno preko latinskog jezika, i to njegovog tradicionalnog izgovora, a kod nekih je glasova zbog povijesnih razloga vidljiv utjecaj i talijanskog i njemačkog jezika. To se odnosi prije svega na intervokalno i krajnje *sigma*: *Hesiod/Heziod*, *Dionis/Dioniz*; na *tau* pred

i glasom iza kojeg slijedi vokal: *Beotija/Beocija*; na *hi*: *Heops/Keops*; na neke diftonge: *Posejdon/Posidon* itd. Na morfološkoj razini, gdje se radi o adaptaciji grčkih završetaka, dublete su uvjetovane dvojako. S jedne strane latinskom adaptacijom: *Ahil* (Achilles) : *Ahilej* (Ἀχιλλεύς), a s druge strane time da li je naš oblik napravljen prema nominativu imenice ili prema njenoj osnovi: *Atlas* (Ἄτλας) : *Atlant* (Ἄτλαντος). Osobito velika šarolikost postoji u adaptaciji etnika i kretika. Promiscue se upotrebljavaju sifiksi *-ac*, *-anac* i *-anin*, a česti su i oblici napravljeni putem adaptacije: *Frižani* : *Frigijci* : *Frizi* (Φρύγες), *Beočani* : *Beoti* (Βοιωτοί). Osim toga ne postoji jedinstven princip niti pri određivanju osnove na koju se ti sufiksi dodaju. Jedanput je to osnova toponima, a drugi put osnova grčkog etnika: *Medijci* (Medija) : *Medani* (Μῆδοι). Za tvorbu kretika služi gotovo isključivo sufiks *-ski*, odnosno u određenim slučajevima njegova alternacija *-ki*. Međutim, mnoge neujednačenosti u tvorbi također su uzrokovane izborom osnove na koju se spomenuti sufiksi dodaje. Tako za tvorbu nekih kretika služi toponim: *fokidski* (Fokida), nekih etnik: *fokejski* (Fokejci), a ima i takvih koji su napravljeni iz grčkog posvojnog pridjeva: *Telfusijski Apolon* (Τελφούσιος Ἀπόλλων) : *Telfusa* (Τελφούση).

Sva ta transkripcijska i adaptacijska rješenja tiču se jezika u koji se strana imena preuzimaju. Kad se, međutim, radi o grčkom kao jeziku-izvorniku, koji je neizmerno bogat vlastitim imenima, javlja se još jedan problem, s teoretskog stanovišta nepostojeći, ali koji u praksi broj transkripcijsko-adaptacijskih varijanti može još više uvećati. Radi se naime o činjenici da grčki jezik nije bio jedinstven, već se dijelio na brojne dijalekte, od kojih su književnu razinu dosegli jonski, dorski, eolski, atički te u doba helenizma koinê. Razlike među njima, značajne za transkripciju, i fonološke su i morfološke prirode. To znači da na pojedinim mjestima u riječima postoje određene (pravilne) razlike u vokalizmu i konsonantizmu, a isto tako i u završecima riječi. Svako ime na neki način izvorno pripada nekom narječju, ali ono kod grčkog govornika ili pisca drugog govornog područja, može biti preuzeto i fonološki i morfološki prema pravilima njegova dijalekta. Tako u korpusu grčkih imena veliki broj njih ima potvrđenu neku svoju dijalektalnu dubletu. S druge strane, imamo li na umu da se promatrano povijesno razdoblje klasične Grčke i helenizma proteže preko tisuću godina, razvoj spomenutih dijalekata ostavio je kroz to vrijeme traga i na imenima.

Na sve se to na kraju nadovezuju i izdanja samih tekstova koji služe kao predložak prevodiocima i u kojima njihovi priređivači donose različite lekcije. Mnogi primjeri transkripcijskih dubleta nastali su upravo tako što su pojedini prevodioci transkribirali ili adaptirali onakav oblik kakav su našli u predlošku, a ti su predlošci bili različiti. Obratno, neki se naši oblici ne mogu uklopiti niti u jedan od ustaljenih načina transkripcije, odnosno adaptacije, ali se mogu objasniti time da je prevodilac ime doneseno u jednom dijalektu preinačio prema drugim.

Uobičajeno je da kao okosnica, ili u neku ruku orijentacija, služi atički govor zato što je na njemu sačuvano najviše književnih tekstova i što nam je on zbog toga najbolje poznat. Što se tiče naše dosadašnje transkripcije, ona se samo manjim dijelom povodila za aticizmima bez obzira na drugi originalni oblik u grčkom tekstu.

U a-deklinaciji npr. jonsko-atički oblik Γῆ, nestegnuto Γέα, koji u epskom obično glasi Γαῖα, adaptirano je kod nas uvijek s *Geja*. Isto tako je za epski oblik Ἀθηναίη, Ἀθήνη, dorski Ἀθανάα, Ἀθαναία, Ἀθῶνα, atički — kod pojedinih autora Ἀθηναία — kasnije obično Ἀθηνα, uvijek adaptacija samo *Atena*. Περσεφόνηα je adaptirano i s *Persefoneja* i s *Persefona*, ali Περσεφόνη(α) samo s *Persefona*. Ovo ime ima i druge oblike u grčkom: Περσέφασσα, Περρέφαττα, Φερσεφόνηα, Φερσεφόνη, Φερσέφασσα, i Φερρέφαττα. Prema Περσέφασσα i Φερσέφασσα kod naših prevodilaca nalazimo oblike *Persefasa* i *Fersefasa*. Isto tako Ἑρμείας, Ἑρμείας, Ἑρμῆς, dor. Ἑρμῆς nalazimo adaptirano s *Hermija*, *Hermes* ili *Hermo*.

Kod imena muškog roda na -ας i -ης te deklinacije adaptacija je sprovedena na dva načina. Ako ime završava na -ας, odbacuje se krajnje -ς pa naši oblici glase na -a, kao npr. imenica „sluga“, a kod imena koja završavaju na -ης odbacuje se cijeli završetak: *Leonida* (Λεωνίδα), *Eshin* (Αἰσχίνης), Razlika među tim završecima temelji se, međutim, na povijesnom razvoju dugog *a* glasa, koji je npr. u dorskom dao dugo *alfa* a u jonskom *eta*. Zbog toga mnoga imena koja u dorskom glase na -ας u jonskom završavaju na -ης i obratno. Tako se ista imena u različitim tekstovima pojavljuju u različitim oblicima, a odatle ih i naši prevodioci različito adaptiraju. Npr.: *Oronta* (Ὀρόντας) : *Oront* (Ὀρόντης); *Marsija* (Μαρσύας) : *Marsije* (Μαρσύης); *Liha* (Λίχας) : *Lih* (Λίχης).

Isto se događa i kod imena koja završavaju na -λαος. Običaj je da se odbacuje krajnje -ος i na -α dodaje naše -j tako da adaptirani oblik završava na -aj: Μενέλαος — *Menelaj*. U dorskom, međutim, ovaj završetak glasi — λας, a u atičkom -λεως. Otuda npr. oblici na -lej adaptirani iz završetka -λεως, analogni oblicima adaptiranim iz završetka -ευς. S druge strane završetak -λας, analogno završetku -ας u a-deklinaciji, adaptira se s -la: *Aristolej* : Ἀριστόλεις; *Anaksilaj* : Ἀναξίλαος i Ἀναξίλειος, te *Anaksila* za grč. Ἀναξίλας.

Mnoga imena s osnovom na deltu u eolskom, jonskom i dorskom pripadaju vokalskim osnovama pa im genitiv umjesto na -ιδος završava na -ιος ili -εως. To naravno utječe i na dublete u adaptaciji. Ako se u obzir uzima genitivna osnova na dental, naš oblik glasi na -id: *Anaharsid* : Ἀναχάρσιδ-ος. Uvrsti li se ime u vokalske osnove, ili se jednostavno transkribira nominativ: *Anaharsis* : Ἀναχάρσις, ili se umjesto nominativnog završetka -s dodaje naše -je: *Anaharsije*.

Drugi problem tiče se transkripcije imena za koja su Rimljani imali svoje posebne oblike. Neki su prevodioci preuzimali latinsku verziju i onda kada su za predložak imali grčki tekst. Ovdje se, dakle, na neki način radi o adaptaciji adaptacije. Općenito proširena učesta-

lost ovih latinizama, uvjetovana više kulturno-povijesnim nego književno-jezičnim razlozima, očito je utjecala i na njihov izbor kod naših prevodilaca. Najčešće su ove dublete: *Leta*, *Leto* (Λητώ) : *Latona* (Latona), *Kima* (Κύμη) : *Kuma* (Cumae), *Hekaba* (Ἑκάβη) : *Hekuba* (Hecuba), *Polideuk* (Πολυδεύκης) : *Poluks* (Pollux), *Sard* (Σαρδῶ) : *Sardinija* (Sardinia), *Perzefona* (Περσεφόνη) : *Prozerpina* (Proserpina), *Akragant* (Ἀκράγας) : *Agrigent* (Agrigentum), *Sikelija* (Σικελία) : *Sicilija* (Sicilia), *Karhedon* (Καρχηδών) : *Kartaga* (Carthago), *Hera* (Ἡρακλῆς) : *Herkul* (Herkules) i *Ahilej* (Ἀχιλλεύς) : *Ahil* (Achilles).

Treći problem vezan je za metričke prijevode. Preuzimanje imena bilo putem transkripcije bilo putem adaptacije moralo bi biti jednako i u proznim i u poetskim tekstovima. Ali dok je prozni izraz tako reći „slobodan“, poeziju ograničava jedan od njenih bitnih elemenata — stih. Bez određenih metričkih sloboda bilo bi gotovo nemoguće prevoditi pjesme. Promatramo li problem na leksičkoj razini, možemo reći da se on rješava zamjenom apelativa, npr. perifrazom, sinonimom i sl. Vlastito ime, međutim, ne može se zamijeniti drugim imenom, pa ono u prevedenom stihu mora ostati „isto“ onakvo kakvo je i u originalu. Kad se radi o prijevodima grčkih i latinskih pjesama, a dosad su oni svojim izrazom najčešće oponašali metar originala, osnovna je poteškoća u tome što se ritam u klasičnom stihu nije postizavao izmjenom naglašenih i nenaglašenih slogova, već izmjenom dugih i kratkih, bez obzira na akcent same riječi koji ona inače ima. Najviše što prevodilac može učiniti, uz to što naglasak i inače kod bilo koje transkribirane riječi određuje prema akcenatskim pravilima vlastitog jezika, jest da oduzme ili doda pojedini slog u dotičnom imenu, koji njegovu prepoznatljivost neće izmijeniti ostajući, naravno, unutar općih principa transkripcije. Nekoliko primjera transkripcije odnosno adaptacije u promatranom prijevodnom korpusu moglo bi se objasniti na taj način: *Pelarg* (dvosložno) : *Pelargik* (trosložno) za grč. Πελαργικόν, *Esjet* (dvosložno) : *Esijet* (trosložno) za grč. Αἰσήτητης, *Batija* (trosložno) : *Batijeja* (četverosložno) za grč. Βατίεια, *Traka*, *Treka* (dvosložno) : *Trakija* (trosložno) za grč. Θράκη, Θρήνη te *Trak* (jedan slog) : *Tračanin* (trosložno) za grč. Θραῖξ Θρηῖξ.

Ovo izlaganje imalo je za cilj probleme transkripcije i adaptacije grčkih imena naznačiti općenito, a na opisanim primjerima prikazati neke njihove osnovne karakteristike. Konačno svodenje ove šarolikosti na prihvatljiv sistem zadatak je koji tek predstoji.

ZUSAMMENFASSUNG

D. Salopek: TRANSKRIPTION DER GRIECHISCHEN NAMEN IN DEN CROATISCHEN ÜBERSETZUNGLITERATUR

Bestehender Zustand der Transkription der griechischen Namen weist auf eine Reihe noch immer öffentlichen Problemen hin. Bei der Lösungserfindung ist es unmöglich die Texte, in denen sich die transkribierten Namen befinden, umzugehen. In den croatischen Übersetzungsliteratur reicht die Zeitraumbegrenze der For-

schung etwa hundert Jahren zurück. Während der Zeit gab es aber keine starke Konzeption der Transkription der griechischen Namen. Verschiedene Transkriptionen kann man bei zwei Autoren aus derselben Zeit finden, bei zwei Autoren aus verschiedenen Zeiten, bei einem Autor aus verschiedenen Zeiten, bei einem Autor in zwei Werken aus derselben Zeit, sogar auch bei einem Autor in derselben Übersetzung. Die Doppelformen bestehen im phonologischen sowie auch im morphologischen Niveau. Eine grosse Buntheit findet man besonders bei der Transkription der Völker und Einwohnernamen, sowie auch bei den Adjektiven, die daraus herausgeführt sind. Einige Transkriptionen kann man durch den Einfluss der Prosodie erklären, besonders bei den Autoren, die im Meter des Originaltextes übersetzen. Ausserdem würden eine besondere Analyse und Feststellung der Norm die Namen aus den griechischen Dialekten verlangen, sowie auch die erheblich adaptierten griechischen Namen in der lateinischen Sprache.

DISKUSIJA u vezi referata D. Salopeka o transkripciji. . .

E. Sedaj: Mislim da se problem transkripcije grčkih i latinskih imena može postaviti na jugoslovenskom nivou, jer se ta neujednačenost susreće skoro na svim izdanjima grčko-rimskih klasika. Taj problem imamo i mi koji pišemo i prevodimo na albanski jezik. Međutim, rešavanje ovog problema ne možemo slediti na isti način ne samo zbog mnogih i različitih jezika koje imamo, nego i zbog različitih kulturnih i literarnih tradicija u Jugoslaviji.

Iako se referent uglavnom bazira na grčkim primerima, mislim da su latinski modeli važniji, jer su često grčka imena prodirala i prodiru u latiniziranoj formi, odnosno preko rimskih autora. Upravo na toj platformi trebalo bi jasno uočiti ono što je već stabilizovano literarnom tradicijom, kao na primer, Cezar, Ciceron, Eshil i t.d., a ono ostalo transkribovati pridržavajući se pravila klasičnog izgovora. Mislim da se ovaj princip ne udajava od postojećih pravopisa, koji teže ka tome da se grčka i rimska (launska) imena i izvedenice trebaju transkribovati bazirajući se na zakone fonetike ovih jezika.

ДИСКУСИЈА ВО ВРСКА СО РЕФЕРАТОТ НА Д. Салопек

П. Хр. Илиевски: Проблемот што го покренува колегата Салопек е мошне важен и заслужува да му се посвети повеќе внимание и време. И кај нас во Македонија се забележува голема разновидност во транскрипцијата на грчките имиња. Во зависност од изворот од кој се преведува, имињата се менуваат до непознајливост. Така во еден превод од француски на македонски **Наусикаа** стана **Насике**, а **Одисеј** — **Улис**. Слични примери има многу. Тие зборуваат за ниското ниво на класичната култура кај нас. Целта на нашиот сојуз и на овие наши научни собири е да најдеме начин како да се подигне нивото на класичната култура во Југославија. Но тоа не зависи само од нас, ниту тоа може да стане преку ноќ. Сме наследиле нееднаква класична традиција во разните делови од нашата земја. И тоа внесува шаренило и нееднаквост. Она што сме должни веднаш да го спроведуваме е сите да преминеме на класичниот изговор на грчкиот и латинскиот. Тоа е всушност и меѓународна препорака од **ФИЕС**, зашто таква нееднаквеност има и надвор од Југославија. Транскрипцијата на имињата е предмет на правописот, а бидејќи кај нас правописот е фонетски, транскрипцијата на имињата е во тесна врска со изговорот, сообразен според духот на јазикот. Ако во наставата сите ние доследно го воведуваме класичниот изговор на грчкиот и латинскиот, се надевам дека за неколку генерации ќе се намали разновидноста во транскрипцијата на имињата и ќе придонесе за нашето зближување.